

ÚJABB ADATOK AZ AVARKORI „FEKETE KERÁMIA” ÉS A KORONGOLATLAN CSERÉPBOGRÁCSOK KÉRDÉSÉHEZ

VIDA TIVADAR
(Budapest, MTA Régészeti Intézet)

Az avarkori „fekete kerámiára” és a korongolatlan cserépbográcsokra az utóbbi évtizedekben örvendetesen megszorodott telepásatások során figyelt fel a kutatás. Dolgozatomban a rendelkezésemre álló adatok alapján kísérletet teszek a kelet-dunántúli fekete kerámia tipológiájának, technológiájának és elterjedésének bemutatására, kronológiájának meghatározására. A szabad kézzel formált cserépbográcsok egykor heves vitákat kiváltó kérdéséhez pedig egy új lelet kínálta szemponttal szeretnék hozzájárulni.

1. A fekete kerámia gyártásának hagyománya több ezer éves múltra tekint vissza. A neolitikumtól kezdve kultúrától és kontinenstől függetlenül a legkülönbözőbb környezetben tűnt fel. A Kárpát-medencében megtalálhatjuk a bronzkorban és a vaskorban.¹ Különösen szép, csiszolt díszítésével emelkedik ki a jó anyagkidolgozású kelta fekete kerámia.² Nagy tömegben és különböző változatokban jelent meg a késő római időszakban³, és széles körű elterjedését a germán valamint az európai szarmata népeknél a római civilizáció kisugárzásának tekintik.⁴ A gepidáknál a házi kerámia egyes típusainál alkalmazták ezt a technológiai eljárást.⁵

Az avarkori fekete kerámiáról mindeddig nem sokat tudtunk. Első említésére és meghatározására a dunaújvárosi telep feldolgozásakor került sor, de sajnos a telepen talált töredékekből még nem sikerült a formákat is rekonstruálni.⁶ A feldolgozó, Bóna István már ekkor felhívta a figyelmet, hogy hasonló edények a mindmáig közöletlen mezőfalvi temető korai szakaszában is vannak.⁷ Ezzel tehát e technikai jegyek alapján elkülönített kerámiafajtát a sírkerámia esetében már konkrét formákhoz lehetett kötni. 1974-75-ben Rosner Gyula edényégető kemencék előteréből és környékéről tárt fel fekete kerámiát a Szekszárd Bogyiszlói úti lelőhelyen. Megállapította, hogy a szürke kerámia és a fekete kerámia hasonló technológiai eljárással készül és elvetette a kora

¹ Szabadfalvi József 1958, 33.

² Bónis Éva: 1942. 10.

³ Ua.

⁴ Szabadfalvi József 1958, 1-7. ua. 1986, 8-9.

⁵ Csallány Dezső 1961, 254-258. B. Tóth Ágnes 1983.

⁶ Bóna István 1973. 76.

⁷ Ua.

avar ill. közép avar fekete kerámia közötti kapcsolat lehetőségét.⁸ Az avarkori sírkerámiaira kiterjedő anyaggyűjtésem során növekvő érdeklődéssel figyeltem mint rajzolódik ki a csoport elterjedési területe és mint bővül a formai változatok száma.

Technológia

Az avarkori fekete kerámia gyártási hagyományát, formáit tekintve jól körülírható. Az edényeket finoman iszapolt jól kidolgozott agyagból készítették. Néprajzi adatok igazolják, hogy a fekete kerámiához különös gonddal választották az alapanyagot, mert az edények színét befolyásolja az agyag ásványi összetétele (vasvegyületek), porozitása⁹, ügyeltek az agyag megfelelő homoktartalmára is. Az avarkori fekete edényeket kis mértékben, többnyire csak homokkal néha porrá zúzott kötőrmelékkel soványították. Kezdetben az anyagkidolgozás finomsága megközelítette a kora avar szürke díszkerámiáét, de a soványítás sokkal erőteljesebb, határozottabb. Felülete ezért nem teljesen síma, bár nem érdes, kissé nyers tapintású. Később a nagyobb mértékű soványítás tette ui. alkalmassá arra, hogy benne főzzenek, folyadékot tároljanak.

A fekete kerámia a redukált égetés során, a lezárt kemencében nyeri el fekete, feketésszürke színét. Oxigén hiányában ui. szén válik ki, amely beépül az edény falába. A szén kiválását a katalizátor szerepét játszó vasvegyületek jelenléte kedvezően befolyásolja.¹⁰ Az avar korban nem minden esetben sikerült a mély fekete szín elérése, mint azt a klasszikus fekete kerámia esetében megfigyelhetjük. A tökéletlen égetés vagy az alapanyag gondatlan kiválasztása ill. kidolgozása miatt gyakori a tónusbeli eltérés, a feketésszürke ill. szürke szín. Különösen jól sikerült, mély fekete színűek a Dunaújváros Simonyi dűlő és Kölked B temetőkből származó edények. A mezőfalvi sötétszürke kerámiát viszont nagykiterjedésű világos- és zöldesszürke foltok borítják. A szürke szín felé való eltolódást figyelhetjük meg egyes budakalászi és nagyharsányi edényeken. Mindez pedig megkérdőjelezheti azt, hogy jogosan használjuk-e a „fekete kerámia” megjelölést. Az avarkori fazekastermékek között a vizsgált edényeink nemcsak technológiai hasonlóságuk, hanem tipológiai jegyeik alapján is külön csoportot alkotnak. Formailag is meghatározható tehát az a kör, amelyen belül törekedtek a fekete szín elérésére. A kivitelezés tökéletlenségének oka valószínűleg a mesterek, a korszak adta lehetőségek elégtelen technikai színvonalában esetenként az alapanyag rossz megválasztásában rejlik. A technikai fogyatékoságok ellenére is úgy vélem, célszerű az „avarkori fekete kerámia” elnevezés megtartása, mert ez egyértelműen megkülönbözteti a többi edénycsoporttól. Az égetés pontos menetét az érdi korszak esetében szemléltethetjük; egy szerencsés véletlen folytán ui. sikerült megfigyelnünk a törésfelületét, amely szélein fekete, középen vörös színű volt. Az égetés kezdetén a szabad levegő hatására vörös színű ferrioxid (F₂O₂) keletkezett, amely meghatározta az edény színét. A szén csak ezt követően, a kemence lefojtása után tudott beépülni az

⁸ Rosner Gyula 1979. 103.

⁹ Szabadfalvi József 1986. 39.

¹⁰ Ua.

edény külső és belső felületére. Hasonló jelenség tapasztalható a szürke kerámia esetében is.¹¹

A fekete kerámiák felülete síma, kissé nyers tapintású. Kivételt ez alól csak a lesímtott, zsiros felületű érdi palack képez. Az edények vékonyfalúak, a gyorskorong használatának köszönhetően gondosan, szimmetrikusra formálták őket. Csak a budakalászi tölcséres palacknál feltételezhetjük a lassúkorong használatát, mert nem találunk rajta a gyorskorong használatára utaló technikai jegyeket. (Nem tökéletes a forgástestforma, gyenge a felületkidolgozás.)

A fekete kerámia esetében a 7-8. sz. fordulójától erősebb soványítást tapasztalhatunk. A közepesen erősnek mondható soványítás mértéke gyakran megközelíti a 8. sz.-ban széles körben elterjedő vonal- és hullámvonalkötegdíszes lassúkorongolt kerámiáét, de az anyagkidolgozás finomsága, és fekete, szürkésfekete színe határozottan elválasztja attól.

Tipológia

Az avarkori fekete kerámia leggyakoribb típusa a kis méretű fazék és a szűknyakú palack. A fazekak 10-13 cm magasak, öblösek, a középtájt mérhető legnagyobb szélességük és a magasságuk gyakran megegyezik. Peremük jól profilált, lehet egyenesen vagy ferdén levágott, néha lekerekített. Szinte kivétel nélkül minden esetben megtalálható rajtuk a fedőtartó belső ív. Ez az egyetlen kerámiatípus a 7-9. sz.-i Kárpát-medencében, amelynél a fedőtartós perem következetesen előfordul. Más fazéktípusoknál csak elvétve találkozunk vele, pl. a 8. sz.-ban a lassú korongolt, szemcsés kerámiánál.¹² Az edények nyaka rövid, ívelt, a váll nem kap hangsúlyt, gömbös vagy ritkábban tojásalakú testük szimmetrikusan megformált. E kis fazekak vagy díszítetlenek vagy jellemző díszítésük a középvonal fölött végigfutó egyenes vonalköteg.

A palackok rövid, szűk nyakúak, ugyancsak rövid peremük vége ferdén levágott vagy lekerekített, néha díszített. Mindeddig egyedi darab a budakalászi palack, amelynek tölcséres szája van. A palackok erősen öblösek, gömbös formát mutatnak. Testüket bekarcolt hullámvonalkötegek díszítik, és csak ritkán díszítetlenek.

A nagyobb méretű soványítás megindulásával a közép avar kortól új típusok tűntek fel az avarkori fekete kerámiák között; pontosabban a korszakból már ismert, más technológiai típusokra jellemző formájú edényeket is feketére égettek (pl. a kiöntőcsöves korsókat, a megnyúlt idomú fazekakat, a füles korsókat...)¹³

Elterjedés

A fekete kerámia technikai és formai tulajdonságaihoz hasonlóan az elterjedés tekintetében is különleges helyet foglal el az avarkori kerámia csoportok között. A cso-

¹¹ Rosner Gyula 1979. 101.

¹² Vida Tivadar 1986.

¹³ Rosner Gyula szíves szóbeli közlése.

port kizárólag Kelet-Pannóniára, annak is a Dunához közel eső részeire jellemző. Északra az egyetlen távolabbra eső darab is a Duna mentén Dunaradvány/Virt temetőjéből ismert. A Dunától K-re csak Solt lelőhelyen találtak fekete kerámiát.

1. Bóly¹⁴ 2. Bölske¹⁵ 3. Budakalász-Dunapart¹⁶ 4. Cikó¹⁷ 5. Dunaradvány/Virt¹⁸ 6. Dunaújváros-Öreghegy¹⁹ 7. Dunaújváros-Simonyi dűlő²⁰ 8. Előszállás-Öreghegy²¹ 9. Érd²² 10. Kölked A²³ 11. Kölked B²⁴ 12. Mezőfalva-Vasútállomás²⁵ 13. Nagyharsány²⁶ 14. Pécs-Kertváros²⁷ 15. Solt²⁸ 16. Szebény²⁹ 17. Szekszárd-Palánk³⁰ 18. Szekszárd-Bogyszlói út³¹ 19. Zomba-Paradicsom pusztá³²

Eredet, időrend

A fekete kerámia finom anyagkidolgozása, igényes megformálása alapján feltehetően a kora avar szürke díszkerámia gyártási hagyományát követi. Ezt a megállapítást nemcsak formai, de díszítésbeli hasonlóságok is megerősítik. Nem lehet véletlen ez a hasonlóság, mert a két kerámiatípus a kora avar kor második felétől a temetőekben és a telepeken együtt fordul elő (Dunaújváros-Öreghegy). A fekete kerámia típusai között megtaláljuk a finom iszapolt szürke kerámia egyes gömbös testű, díszítetlen vagy vonaldíszes fazekainak, bögréinek és szűknyakú palackjainak formáit (Budakalász). Egyelőre még vizsgálat tárgyát képezi, hogy az említett közös formai és magas színvonalú technológiai elemek milyen mértékben épülnek az 5-6. sz.-i pannóniai edényművesség hagyományaira.

A fekete kerámia kronológiai helyzetét igen jól megvilágítja a nagyharsányi temető. Ennek térképén ui. a fekete kerámia a kora avar szürke és a késő avar sárga kerámia között helyezkedik el. Feltűnik, hogy azon a temetőrészen is megtaláljuk, amelyet elsősorban a sárga kerámiával jellemezhetünk.³³ A Mezőföldön telepeken és temetők-

¹⁴ Papp László: 1962, 163-194. T. XXVI. 9.

¹⁵ Rosner Gyula szíves szóbeli közlése.

¹⁶ Pásztor Adrien és Vida Tivadar ásatása 1987-90.

¹⁷ Somogyi Péter: 1984, 218. T. 16/219, 232.

¹⁸ Zlata Čilinská: 1970, 61, obr. 3/11.

¹⁹ Bóna 1973. 76.

²⁰ Fülöp Gyula szíves szóbeli közlése.

²¹ Bóna István szíves szóbeli közlése. A temetőről bővebben Bóna 1971, 242, 253.

²² Magyarország Régészeti Topográfiája 7, 1986, 96. T. 38/29.

²³ Kiss Attila szíves szóbeli közlése.

²⁴ Ua.

²⁵ Bóna István szíves szóbeli közlése. A temetőről bővebben Bóna 1971, 242, 252.

²⁶ Papp László: 1963. 113-141, T. XV. 3. 11. T. XVII. 7., Pásztor Adrien 1992.

²⁷ Nagy Erzsébet szíves szóbeli közlése.

²⁸ H. Tóth Elvira és Horváth Attila szíves szóbeli közlése.

²⁹ Garam Éva: 1976. 65. Fig. 14., 72. Fig. 21.

³⁰ Rosner Gyula szíves szóbeli közlése.

³¹ Ua.

³² Rosner Gyula 1978. 105.

³³ Pásztor Adrien 1992

ben is sikerült kimutatni a szürke és fekete kerámia egyidejűségét.³⁴ A nagyharsányi temető esetében bizonyítható, hogy a sárga kerámia megjelenésének időszakában még használtak fekete edényeket. A budakalászi temetőben a fekete edények a közép avar korra keltezhető részből kerültek elő. Egyelőre még nem rendelkezünk olyan hiteles régészeti adatokkal, amelyek megbízhatóan adnák meg a fekete kerámia használatának felső, abszolút időhatárát. Egyes híradások szerint a kelet-dunántúli telepeken az egész 8. sz.-ban megtalálható.³⁵ A birtokunkban levő, már említett régészeti adatok alapján a kutatás jelen stádiumában a fekete kerámiát a 8. sz. közepéig keltezhetjük.

A fekete kerámia jelentősége túlmutat azon a tényen, hogy a szürke és sárga kerámiák mellett egy újabb avarkori, jó minőségű, gyorskorongolt csoportot sikerült kimutatni. A szürke és sárga kerámia ui. főzésre, folyadéktárolásra alkalmatlan díszkerámia. Hiányoznak is róluk a használatra utaló nyomok, a korom- és égésfoltok. A fekete kerámia nagy kulturális jelentősége abban rejlik, hogy bizonyítja: az avarság a mindennapi életben is használt a díszkerámiát megközelítő magas színvonalú, gyorsan forgó korongon gyártott edényeket.

A fekete kerámia több Duna menti fazekasműhely terméke lehetett. Figyelembe véve, hogy kelet-európai analógiák alapján a tömegárut és nem díszkerámiát készítő műhelyek hatókörzete kb. 25-50 km nagyságú, több műhelyközpontot is feltételezhetünk.³⁶ (Budapest és Szentendre között, Mezőföldön, Szekszárd környékén, Baranya megyében). A fekete kerámia elterjedésében fontos szerepet játszhatott a Duna mint víziút, amely egyben a legközvetlenebb kapcsolatot jelentette a szerémségi területekkel, ahol leginkább számolhatunk a késő antik (5-6. sz.-i) edénművesség hagyományainak továbbélésével. A Kárpát-medencei leletanyag esetében mindaddig nem sikerült a kontinuitást egyértelműen bizonyító leletcsoportot kimutatni. Legnagyobb valószínűséggel egyes dunántúli fazekasműhelyek esetében számolhatunk a továbbéléssel, de ennek elemzésével a tény pusztán említésén kívül még nem foglalkozott érdemben a kutatás.³⁷ Az egyetlen eddig számba vett 8-9. sz.-i edénycsoport egy olyan hosszabb periódus eltelte után jelent meg, amely kizárja a folyamatosságot³⁸ és ezért kötődése a késő antik edénművességhez nem bizonyítható. Feltételezésünk szerint az antik tradíciók továbbélését nem csak a konkrét tárgytípusok, hanem a magas színvonalú kézműipari eljárások és a gyártástechnika folyamatosságával bizonyíthatjuk. Az avarkori fekete kerámia megjelenését ennek szellemében értékeljük és benne egy olyan helyi eredetű kerámiatípus feltételezhető, amely elsősorban gyártási színvonalát tekintve épít az 5-6. sz.-i Kárpát-medence (Pannónia) fejlett edénművességének hagyományaira. Nem véletlen, hogy a fekete kerámia műhelyközpontjai is az egykori Pannónia területére tehetőek. Megvizsgálandó, hogy más 7. sz.-i gyorskorongolt kerámiacsoportok (bepecsételt kerámia, szürke kerámia, ÉK-dunántúli sárgás-vörös kerámia³⁹) esetében

³⁴ Bóna István 1973, 76.

³⁵ Rosner Gyula szíves szóbeli közlése.

³⁶ Bobrinskij A. A. 1978. 26. (20-30 km = egy napi járóföld)

³⁷ Salamon Ágnes - Erdélyi István: 1971, 62. Rosner 1979, 105.

³⁸ Sós Ágnes Cs. 1968. 35-51.

³⁹ Vida Tivadar: Chronologie und Verbreitung einiger awarenzeitlichen Keramiktypen. Anteus 20, 1991. (Sajtó alatt)

számolhatunk-e és milyen mértékben a korábbi késő antik vagy germán tradíciók folyamatosságával.

2. A korongolatlan és korongolt cserépbográcsok eredete, kronológiája, elterjedése és tipológiája az utóbbi évtizedben a népvándorláskori kerámia-kutatásunkban a legvitatottabb kérdések közé tartozott. Annál is inkább, mivel a megjelenésüket magyarázó különféle elméletek a térség valamennyi szóba jöhető etnikumával kapcsolatba hozták őket – avarokkal, magyarokkal, besenyőkkel, kunokkal sőt még a szlávokkal is. Ennek megfelelően régészeti és történeti jelentőségükről a legkülönbözőbb vélemények élnek a köztudatban.⁴⁰ Egyetértés csak a bográcsok létrejöttének és kulturális jelentőségének megítélésében mutatkozik, mely szerint a megtelepedő, laza település-szerkezetben élő, szabad tűzhelyet használó népek gyártották volna őket.⁴¹ A korongolt cserépbográcsok legutóbbi monografikus feldolgozása megnyugtató alapos-sággal tisztázta az időrendjüket, elterjedésüket és etnikai hovatarozásukat⁴², de továbbra is nyitva maradtak a szabad kézzel formált bográcsokat érintő kérdések. Megítélésüket nehezíti, hogy eddig csak a bográcsok jellegzetes belső fültörédekeit ismerjük, az oldaltörédek meghatározása pedig a legtöbb esetben bizonytalan. A három nagy valószínűséggel kiegészíthető bogrács közül kettő (Szőreg⁴³, Tiszavasvári⁴⁴ egyedi példány, amelyekkel az egyre nagyobb mennyiségben előkerülő fültörédek nem vehetők össze. Az egymást követő elméletek tehát mindössze egyetlen ép bogrács (Karcag⁴⁵) és számos töredék ill. azok régészeti összfüggéseinek ismeretén alapulnak. Tekintettel a fogyatékos adatokra a jelen dolgozatban sem vállalkozhatok a kérdés összefoglaló értékelésére csupán egy újabb lelet közlése kapcsán szeretnék a szabad kézzel formált cserépbográcsok kronológiájához hozzájárulni.

A Kárpát-medencében eleinte olyan ásatásokon figyelték meg a korongolatlan cserépbográcsokat, amelyeken jellegzetes Árpád-kori kerámiával és korongolt cserépbográcsokkal együtt fordultak elő.⁴⁶ Dobozon a szabad kézzel készült üstök, bekarcolt díszű kézikorongolt kerámiával együtt kerültek elő, de a feltáró Kovalovszki Júlia sohasem találta együtt őket a korongolt üstökkel. E ténynek relatív kronológiai jelentőséget tulajdonított, a telep használatát a magyarokhoz kötötte és a 10. sz.-tól keltezte. Csak az avarkori telepek, telepészletek sorozatos feltárása vezetett arra a felismerésre, hogy a korongolatlan cserépbográcsok egy része az avar korra keltezhető kerámia-környezetben fordul elő. A Dobozon már észlelt és a Békés megyei telepásatásokon megfigyelt, korongolatlan bográcsok, sütőharangok, szabad kézzel formált bekarcolt és bepecsételt edények, hullám- és vonalköteg díszes kézi korongolt kerámia által meghatározott leletegyüttest először Szőke Béla Miklós keltezte a 9. sz.-ra.⁴⁷ Később

⁴⁰ A témakörben megjelent részletes áttekintések szükségtelemné teszik a kutatástörténeti adatok ismétlését. Fodor István 1977, 323-347. Takács Miklós 1986, 88-92, 108-111.

⁴¹ S. A. Pletnova 1967, 110. Fodor István 1977, 325. Takács Miklós 1986.

⁴² Takács Miklós 1986.

⁴³ Trogmayer Ottó 1960-62. 6. Abb. 2.

⁴⁴ Fancsalszky Gábor 1983 Tiszavasvári

⁴⁵ Fodor István 1977, 343. Abb. 5. Takács 1986, Taf. I./1.

⁴⁶ Kovalovszki Júlia 1975, 204-223.

⁴⁷ Szőke Béla Miklós 1980, 188-195.

megfogalmazott történeti értelmezésében a bográcsok megjelenését a bolgárok 9. sz.-i hódításával hozta kapcsolatba.⁴⁸

A veresegyházi leleteket feldolgozó Mesterházy Károly 11 lelőhelyről gyűjtött össze korongolatlan cserépuftöredékeket és keltezésükkor már a 8. sz.-ot is számításba vette.⁴⁹ Ő fogalmazta meg először azt is, hogy az agyagüstök a késő római fémüstök utánzataként akár már a 7. sz.-ban is készülhettek, mint az korábban a nyugati germán és a szarmata népeknél is tapasztalható.⁵⁰ Békéscsaba környékének topográfiai felmérése során Medgyesi Pál azt tapasztalta, hogy a felszíni bográcsleletek mintegy 43 %-a volt avarkori kerámia-környezetben, a többi mellett Árpád-kori cserepek is voltak.⁵¹ Az ebéd bográcsfület Jozef Zábójník a 7. sz.-ra keltezte rétegmegfigyelések és a társleletek alapján.⁵² Nebojsa Stanojević történeti prekonceptióra épülő elméletéhez igazított kronológiája figyelmen kívül hagy régészeti evidenciákat, ezért keltezése alapjaiban elhibázott.⁵³ A monográfiájához írt függelékében Takács Miklós bőséges irodalmi ismertetés után korábbi véleményétől eltérően már szintén a korongolatlan cserépuftök avarkori keltezése mellett foglal állást.⁵⁴ A Csongrád megyei eperjesi avar telep feldolgozásában Bálint Csanád a bográcsokkal együtt előforduló kerámiaegyüttes időrendjét a késő avar kerámiaanyagból hozott analógiák alapján a 8-9. sz.-ra határozta meg.⁵⁵ Új eredménye, hogy sikerült kiegészítenie e leletegyüttest a sárga kerámiával⁵⁶, amit az 1987-88-ban feltárt Gyoma-133-as lelőhelyen ismét sikerült dokumentálnunk.⁵⁷ A gyomai telep kerámiaanyagából is hiányoztak az Árpád-kori edénytöredékek, a korongolt cserépbográcsok, sőt még a 9-10. sz.-ra keltezett ún. örménykúti típusú kerámia is.⁵⁸ Ezért a korongolatlan cserépbográcsok, fazekak, sütőharangok, a kézikorongolt hullám- és vonalköteg díszes edények, valamint a gyorskorongolt sárga kerámia előfordulása alapján a Gyoma-133-as telep avarkori részét a 8. sz.-ra kelteztem.⁵⁹ Összegezve tehát megállapíthatjuk, hogy szaporodnak a szabad kézzel formált cserépbográcsok 8. sz.-i keltezése mellett tanúskodó érvek. A régészeti adatokat kiegészítve közben fölmerült egy olyan történeti-logikai hipotézis is, amely a cserépbográcsok Kárpát-medencei megjelenését a 670 után bevándorló népességhez köti.⁶⁰

Előrebocsátva az ismertetett kutatástörténeti áttekintést, a cserépbográcsok avarkori voltának bizonyításában szerepet kaphatnak az alább ismertetendő töredékek is.

⁴⁸ Szőke Béla Miklós 1989. 105-116.

⁴⁹ Mesterházy Károly - Horváth Lajos 1983, 112-123. Mesterházy Károly 1985, 149-161.

⁵⁰ Mesterházy Károly 1985, 160.

⁵¹ Medgyesi Pál 1991, 107-118.

⁵² Jozef Zábójník 1988. 420. Fig. 16/2. a-b.

⁵³ Nebojsa Stanojević: Nasela VIII-IX. vek. u Vojvodini. Rad Vojvodjanskih Muzeja 30, 1987, 128-131.

⁵⁴ Takács Miklós

⁵⁵ Bálint Csanád 1990.

⁵⁶ Ua.

⁵⁷ Megköszönöm az ásatónak, H. Vaday Andreának, hogy lehetővé tette számomra az avarkori leletek feldolgozását.

⁵⁸ Bálint Csanád és Jankovich B. Dénes szíves szóbeli közlése. Bálint Csanád - Jankovich B. Dénes: Örménykút (54. sz. lelőhely) RégFüz Ser 1. 35, 1981, 81, 36, 1983, 83-84, 37, 1984, 74.

⁵⁹ Gyoma 133

⁶⁰ Bálint Csanád 1989, 50.

A Tiszavasvári-Petőfi úti avar temető 58. sírjából előkerült bográcstörredék mind-
edig elkerülte a kutatás figyelmét. A lelet 1959. április 24-én találták a sír földjében
– a feltárást vezető Horváth Attila feljegyzése szerint – „a fej fölött 70 cm-es mély-
ségben”. Az É-ra tájolt sír tényleges mélységes 130 cm volt, benne egy négyszögletes
vascsat, egy vasrög és egy juhcsont volt. A dokumentáció szerint a 210 cm hosszú, 75
cm széles sír bolygatatlan(!), egy férfi csontvázát tartalmazta.⁶¹

A szabad kézzel formált bográcsnak egyik két lyukú belső füle és igen szerencsés-
sen egy hozzá illeszkedő oldaltörredéke került elő. Ezek segítségével a szokatlanul
nagy átmérőjű (36 cm) bográc nagy valószínűséggel gömbölyű fenekűre egészíthető
ki. A belső fület a perem felső széléhez illesztették, az oldal az egyenes peremtől
kezdve egyenletes ívvel szűkül az aljig. E tipológiailag teljesen egyedülálló bográc
anyagát tekintve egyértelműen az ún. késő avarkori bográcok közé tartozik. Anyaga
közepesen kidolgozott és iszapolt, nagy méretű kerámia törmelékkel soványított, fe-
lülete egyenetlenül elmunkált, vékony slip fedé, helyenként kissé repedezett, kívül világ-
os és sötétbarna színű, törésfelülete középen fekete.

A sírt szegényes leletanyaga miatt csak a 7. sz. vége és a 8. sz. eleje között hasz-
nált temetőben elfoglalt helye alapján keltezhetjük.⁶² A feldolgozó szerint az 58-as sír
a temetőben a 8. sz.-ra keltezhető részben található.⁶³ Mindezek alapján a kézzel for-
mált bográcokról folyó vitában leletünk perdöntő bizonyíték is lehetne, ha lelőkörül-
ményei egyértelműbbek lennének. A világosan megfogalmazott, de túlságosan rövid
sírléírás azt a benyomást kelti, hogy a cserépbogrács-törredékek a temetéssel egy idő-
ben kerültek a sírba. Pontosabban nem rögzítettek olyan későbbi bolygatást, amely
során szintén oda kerülhettek volna. A temető közvetlen környékén nem figyeltek
meg sem avarkori sem pedig Árpád-kori telepnyomokat.⁶⁴ Óvatosságra int azonban,
hogy a temető feltárása során más szórvány leleteket, köztük egy öntött indás kisszj-
véget is találtak.⁶⁵

Összegezve tehát megállapíthatjuk, hogy a Tiszavasvári 58-as sír bográcsának
közlése mindenképpen kívánatos, hiszen bővíti tipológiai ismereteinket. Vitatható le-
lőkörülményei miatt kronológiai szempontból teljes bizonyossággal sajnos nem épít-
hetünk rá. Ugyanakkor anyagkidolgozását és formáját tekintve kétségtelenül az avar-
kori szabad kézzel formált cserépbográcsok csoportjába tartozik. Remélhetőleg a kö-
zeljövőben feltárássra kerülnek olyan hasonló bográcok, amelyek egyértelműbb régé-
szeti összefüggései kronológiai szempontból is teljes értékűvé teszik a tiszavasvári
bográcsleletek 8. sz.-i keltezését...

⁶¹ Köszönetet mondok Istvánovits Eszternek és Lőrinczy Gábornak, hogy lehetővé tették a Jósa
András Múzeumban a lelet vizsgálatát és dokumentációjának tanulmányozását.

⁶² Bóna István 1986. 80. és Fancsalszky Gábor 1983

⁶³ Fancsalszky Gábor 1983

⁶⁴ Istvánovits Eszter és Lőrinczy Gábor szíves szóbeli közlése alapján avar telepre utaló leleteket
csak a temetőtől 5-600 m-re figyeltek meg.

⁶⁵ Bóna István hívta fel a figyelmet arra, hogy a temető környéke művelés alatt állt, erősen boly-
gatott, ezért kétségre vonható a Tiszavasvári bográc lelőkörülményeinek hitelessége.

IRODALOM

Bálint Csanád

1989 Die Archäologie der Steppe. Wien-Köln.

Bálint Csanád

1990 Über einige Tonkessel aus Umgebung von Šarkel. Die Keramik der Saltovo-Majaki Kultur und ihre Varianten. *VariaArchHung* 3.

Bálint Csanád

1990 Die spätawarenzeitliche Siedlung von Eperjes, Kom. Csongrád. *VariaArchHung* 4.

Bobrinskij A. A.

1978 Гончарство восточной Европы. Москва.

Bóna István

1971 A népvándorlás kora Fejér megyében. Fejér megye története. 1971. 221-314.

Bóna István

1973 VII. sz-i avar települések és Árpád-kori magyar falu Dunaujvárosban. *FontArchHung*

Bóna István

1986 Szabolcs-Szatmár megye régészeti emlékei I. A Szabolcs-Szatmármegye műemlékei sorozatban.

Bónis Éva

1942 A császárkori edényművesség termékei Pannóniában I. *DissPannn Ser. II. Nr. 20.*

Čilinská, Zlata

1970 Druhe predvel' komoravské pohrebisko v radvani nad Dunajom. *SlA* 18/1.

Csallány Dezső

1961 Archäologische Denkmäler der Gepiden im Mitteldonaubecken. 454-568 u. Z. Budapest.

Fancsalszky Gábor

1983 A tiszavasvári Petőfi úti avar temető. *ELTE, Szakdolgozat*

Fodor István

1977 Der Ursprung in der Ungarn gefundenen Tonkessel. *ActaArchHung* 29, 323-349.

Garam Éva

1976 The Szebény I-III. Cemetery. Avar Finds in the Hungarian National Museum. Budapest. 49-108.

Gyoma-133

Bartosiewicz László-Berecz Katalin-Choyke Alice-Medzichradsky Zsófia-Székely Balázs-H. Vaday Andrea-Vicze Magdolna-Vida Tivadar: A Békés megyei mikrorégió Gyoma-133-as lelőhelye. (Őskori telep, római kori barbár és késő avar telep és sírok.) Sajtó alatt

Medgyesi Pál

1991 Békéscsaba története a római és népvándorlás korban. Békéscsaba története I. szerk. Jankovicsh B. Dénes, Erdmann Gyula. 88-118. o.

Mesterházy Károly-Horváth Lajos

1983 Településtörténeti kutatások Veresegyház határában. *ArchÉrt* 109.

Mesterházy Károly

1985 Népvándorlaskori cserépüstök. *FolArch* 26, 149-163.

Kovalovszki Júlia

1975 Előzetes jelentés a dobozi Árpád-kori faluásatásról 1962-74. *ArchÉrt* 102.

Papp László

1962 A bólyi avarkori temető I. *JPMÉ* 163-189.

Papp László

1963 A nagyharsányi avarkori temető I. *JPMÉ* 113-141.

Pásztor Adrien

A nagyharsányi temető elemzése. JPMÉ (Sajtó alatt)

Pletnova S. A.

1967 Ot kočevyj k gorodam. (Soltovo-Majackaja kultura MIA 142.)

Rosner Gyula

1979 Avar kerámiaközpont Szekszárd környékén. BBAM 1977-78.

Salamon Ágnes-Erdélyi István

1971 Das völkerwanderungszeitliche Gräberfeld von Környe. StudArch

Somogyi Péter

1984 A cikói temető. Kis Gábor-Somogyi Péter: Tolna megyi avar temetők. DissPann III./2.

Cs. Sós Ágnes

1968 Frühmittelalterliche Keramik in Römischer Tradition. Rei Cretarie Romanae Fautorum Acta X. 35-51.

Stanojević, Nebojsa

1987 Nasela VIII-IX. vek. u Vojvodini. Rad Vojvodinskih Muzeja 30. 119-146.

Szabadfalvi József

1958 Die schwarze Keramik in Ungarn und ihre osteuropäische Beziehungen. ActaEthn. 7.

Szabadfalvi József

1986 A magyar feketekerámia. Budapest

Szöke Béla Miklós

1980 Zur awarenzeitliche Siedlungsgeschichte des Körös-Gebietes in Südost-Ungarn. ActaArchHung 32, 181-203.

Szöke Béla Miklós

1989 O severnoj granice pervogo Bolgarskovo gosudarstva v IX. veke. Problemi na Prablgarskata Istorija, Kultura. Sofia 105-116.

Takács Miklós

1986 Die Árpádenzeitliche Tonkessel im Karpatenbecken. Budapest VariaArchHung 1.

Takács Miklós

1989 Függelék az Árpád-kori cserépbográcsok című doktori értekezéshez. ELTE Kézirat.

B. Tóth Ágnes

1983 Gepida telepnyomok az Alföldön. Doktori értekezés ELTE, Budapest

Trogmayer Ottó

1960-62 Népvándorlaskori telepnyomok Bokros határában. MFMÉ. 3-8.

Vida Tivadar

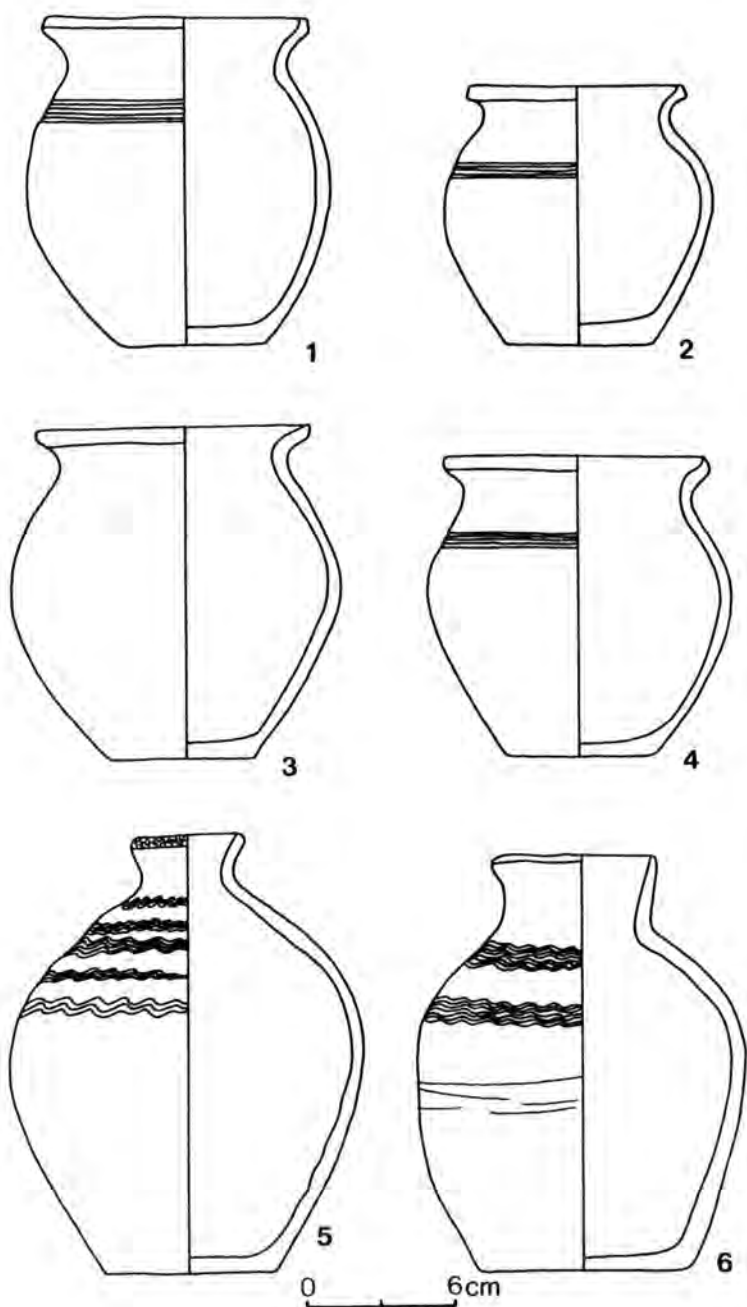
1986 A késő avar korongolt sírkerámia a Dunától keletre. ELTE, Szakdolgozat

Vida Tivadar

1991 Chronologie und Verbreitung einiger awarenzeitlichen Keramiktypen. Antenus 19-20 (1990-91) Sajtó alatt.

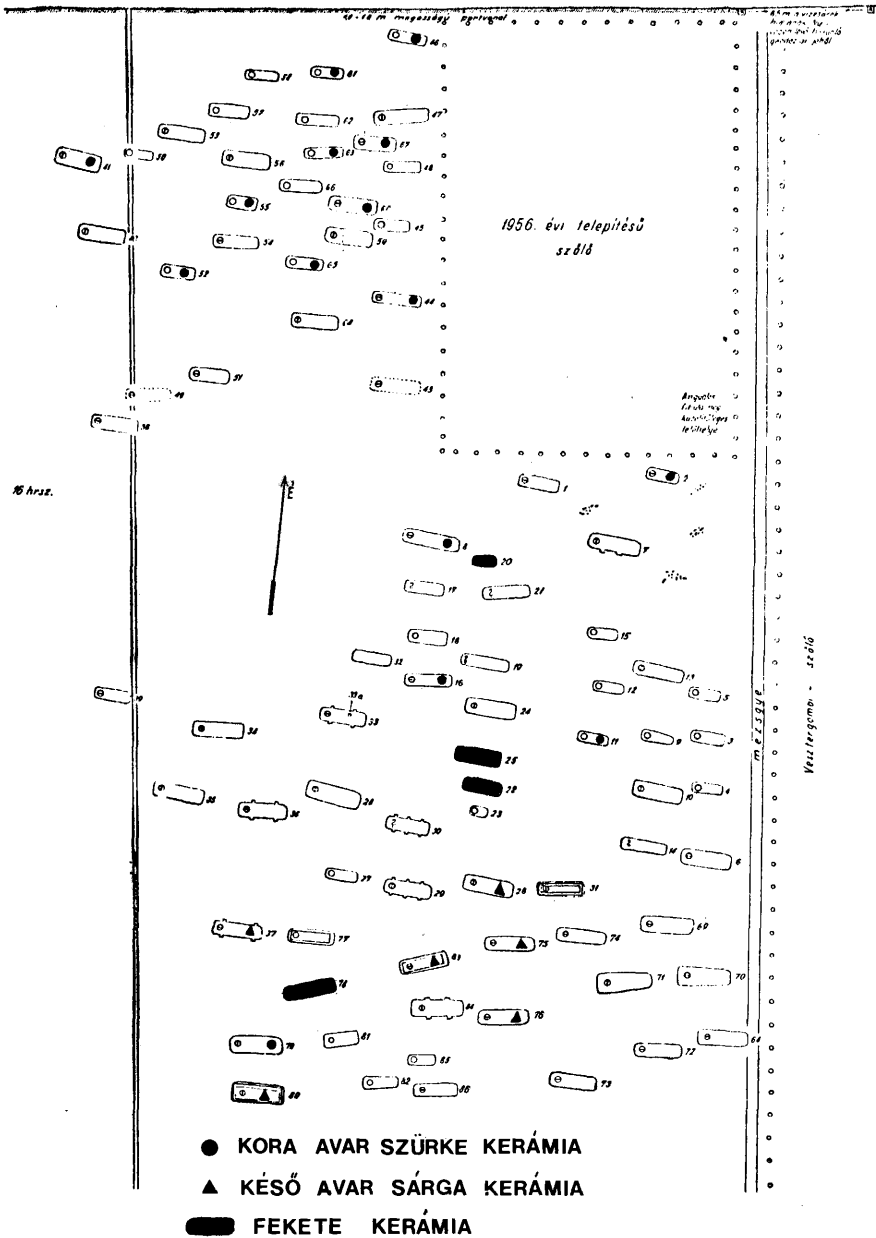
Zábojnik, Josef

1988 On the problems of Settlements of the Avar Khaganate Period in Slovakia. Arheologické rozhledy XL.

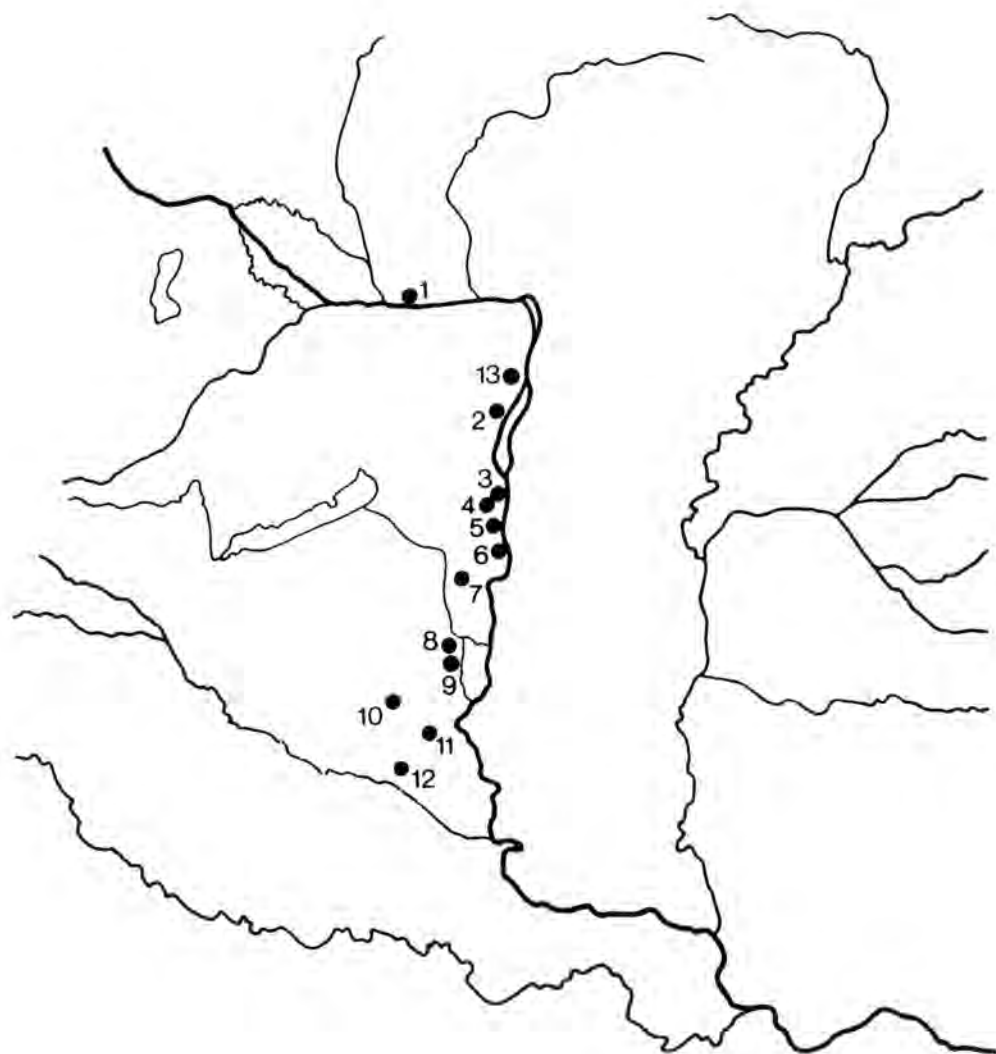

I. tábla

NAGYHARSÁNY, SZARKÁS - DÜLŐ

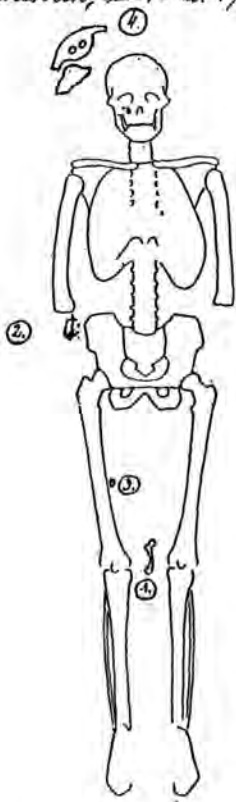

II. tábla

III. tábla

Esztervásári, Lelki - a. 19., Kámbai Lajos felvétele

58. sír IV. 10.

Nő
 Férfi
 Gyermekek
 Hollyagott, hollyagatlan

Mélység 130, szélesség 75, hosszúság 210 cm

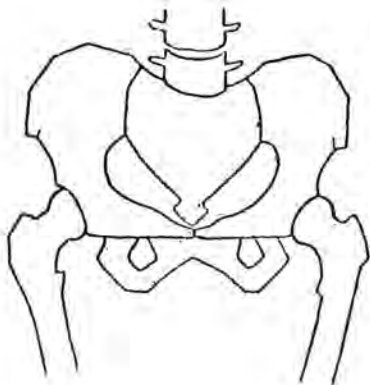
A váz hossza a sírban lemérve 153 cm
 A váz állapota erősen elkorcsosult
 A váz helyzete fejjel kelet felé

A vázról eltérve: koponya, hosszúcsontok teljes váz
 A váz rakódási száma

A leletek napló-száma
 A leletek elhelyezése
 Megjegyzések:

Sírcsóna:

- ① A két combcsont sír vége között egy juhcsontról.
- ② A jobb karcsont, és a medence között a csontok között találunk.
- ③ A jobb combcsont belső oldalánál, köröspontok és egy kis aratóg.
- ④ A fej fölött a föld felszínétől 120 cm-es mély-
 ségben egy csavargógrács két darabja.

IV. tábla

WEITERE ANGABEN ZUR FRAGE DER AWARENZEITLICHEN „SCHWARZEN KERAMIK“ UND DER HANDGEFORMTEN TONKESSEL

Vida Tivadar

Ab Mitte des 7. Jahrhunderts ist eine selbständige Keramikgruppe in Ostpannonien, in den an der Donau liegenden Gebieten der Komitaten Fejér, Tolna und Baranya nachzuweisen. Für die Gefäße ist die schwarze Farbe charakteristisch, welche während ihrer Ausbrennung in sauerstoffarmer Umgebung durch den Einbau von Kohle zustande kam. Die feingeschlammten, mit Sand leicht gemagerten, auf schneller Scheibe gefertigten Töpfe, was ihre Technik und Form anbelangt, folgen den Herstellungstraditionen der frühawarenzeitlichen grauen Keramik. Ihr nach außen absteigender oder abgerundeter Rand ist fast immer mit einem inneren Bogen für das Aufsetzen des Deckels versehen. Sie sind bauchig, sorgfältig gedreht, kugelig, ihre Oberfläche ist glatt. Ihre typische Verzierung ist das an der Schulter herumlaufende Wellenlinienband. Später nimmt die Magerung zu und nicht nur die Töpfe, sondern auch Krüge und Flaschen wurden schwarz gebrannt. Die letzteren kommen unter den Grab- und Siedlungsfunden bis zur Mitte des 8. Jahrhunderts vor. Die kulturelle Bedeutung der awarenzeitlichen schwarzen Keramik liegt darin, daß sie bestätigt, daß diese der grauen und gelben Keramik in Technik und Qualität kaum unterlegenen Gefäße auch im Alltag verwendet wurden.

Die Diskussion über die Datierung, den Ursprung und ethnische Bestimmung der handgeformten Tonkessel dauert schon seit einem Jahrzehnt an. Auf Grund des Fehlens zuverlässiger archäologischer Angaben wurde dieser Gefäßtyp oft überwertet. Nach einigen neuen Funden scheint es möglich, die die Metallkessel nachahmenden, einer bestimmten Lebensweise angehörenden Tonkessel ins 8. Jahrhundert datieren zu können. Die Frage über ihren örtlichen oder östlichen Ursprung bleibt weiterhin offen.

Новые данные к вопросу о черной керамике и лепных глиняных котлах аварской эпохи
Вида Тивадар

Керамической группе, появившейся с середины 7 века в восточном Задунавье, на близкой к Дунаю территории областей Феиер, Толна, Бараня, придавался черный цвет за счёт большого количества углерода, попадающего в глину в процессе обжига. Эти горшки, изготовленные из хорошо отмученной глины с небольшой примесью песка на гончарном круге с технической точки зрения и по форме следуют традициям изготовления раннеаварской серой керамики. На наклонно отрезанном или круглом венчике почти всегда есть выемка для крышки. Корпус сферическо-овальный, правильной формы, поверхность гладкая. Характерный орнамент - связка волнистых линий на плечевой части сосуда. В более позднее время к глине примешивается больше песка, и наряду с горшками изготавливают также кувшины и сосуды, обожженные до черноты. Их находят в материале могильников и поселений и в первой половине 8 века. Большое культурное значение аварской черной керамики заключается в том, что она показывает: авары использовали изящную керамику в повседневной жизни (жёлтая и серая, изготовленная на гончарном круге).

Примерно десять лет идет дискуссия о датировке, происхождении и этнической принадлежности лепных глиняных котлов. За неимением достоверных археологических данных этот тип посуды послужил причиной дискуссий с преувеличенным акцентом. Несколько новых находок, упоминаемых в докладе, дает возможность датировать глиняные котлы, которые делались в подражание металлическим и связаны с определенным образом жизни, 8 веком. Однако, остается нерешенным вопрос о восточном или местном происхождении.